

İQTİSADİYYAT VƏ İDARƏETMƏ

UOT 330

Fəhrad Möhbaliyev
Azərbaycan Əmək və Sosial Münasibətlər Akademiyası
i.ü.f.d., dosent
ferhad.mehbaliyev@mail.ru

BAZAR İQTİSADİYYATI ŞƏRAİTİNDƏ İQTİSADI ARTIMIN TƏMİN EDİLMƏSİNDƏ DAYANIQLI İNKİŞAFIN SOSIAL-İQTİSADI AMİLLƏRİNİN ROLU

Məqalədə milli iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsində iqtisadi artım və dayanıqlı inkişafın rolu müəyyənləşdirilir.

Eyni zamanda iqtisadi artıma nail olunmağın yolları, dövlətin iqtisadi artım siyasəti nəticəsində dayanıqlı inkişafın sosial-iqtisadi aspektlərinin iqtisadi artıma təsiri və bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəsi qeyd edilir.

Araşdırma zamanı iqtisadi-statistik təhlil metodundan istifadə edilmişdir.

Məqsəd – Milli iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsində iqtisadi artımın təmin edilməsində dayanıqlı inkişafın sosial-iqtisadi amillərinin rolunun müəyyənləşdirilməsi.

Metodologiya – Araşdırma zamanı iqtisadi-statistik təhlil metodundan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın nəticələri – Bazar iqtisadiyyatı şəraitində iqtisadi artıma nail olunmağın yolları açıqlanmış, dövlətin iqtisadi artım siyasəti nəticəsində dayanıqlı inkişafın sosial-iqtisadi amillərinin iqtisadi artıma təsiri və bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəsi müəyyən edilmişdir.

Açar sözlər: iqtisadi artım, dayanıqlı inkişaf, sosial amillər, iqtisadi amillər, ekoloji amillər, ÜDM, ÜMM, Milli gəlir (MG).

Giriş

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində ölkələrin iqtisadi siyasətinin önəmli məqsədlərindən biri iqtisadi inkişafın artım sürətinin sabit, dayanıqlı və optimal səviyyədə saxlanılmasını stimullaşdırmaqdan ibarətdir.

Dayanıqlı iqtisadi inkişaf, bilavasitə cəmiyyətdə başverən məhsuldar qüvvələrin və istehsal münasibətlərinin dəyişməsinə əks etdirir. Bu dəyişmələr həm təbii, iqtisadi, həm də sosial resurslardan səmərəli istifadə edilməsi ilə sıx bağlıdır. Odur ki, qloballaşma prosesinin davam etdiyi bir şəraitdə dünya istehsal həcminin kəskin şəkildə artması nəticəsində iqtisadi proseslərə daha çox maddi və təbii resursların artım tələbatının cəlb edilməsi, elmi-texniki tərəqqinin təsiri nəticəsində ətraf mühitin-ekoloji məsələlərinin kəskinləşməsi, dünya ölkələrinin qarşılıqlı şəkildə bir-birindən asılılığının artması demoqrafik, iqtisadi, ekoloji, sosial və s. məsələlərin beynəlxalq xarakter almasına gətirib çıxarmışdır. Belə ki, tələbatın müntəzəm olaraq artdığı, lakin resursların qıtlığı, çatışmamazlığı şəraitində dayanıqlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Odur ki, indiki və gələcək nəsillərin maraq və mənafelərinin qiymətləndirilməsi baxımından iqtisadi artımın keyfiyyətə yeni növünün yaranması istiqamətinin müəyyənləşdirilməsi zəruri şərtlərdən biridir.

Azərbaycan Respublikası 1991-ci ildə müstəqilliyini bərpa edərək özünün bütün

yeraltı, yerüstü təbii sərvətlərinə sahib oldu. Belə olan halda indiki və gələcək nəsillərin maraq və mənafeləri naminə ətraf mühitin, ekoloji sistemin tarazlığına zərər vurmadaan ölkənin sahib olduğu bütün resurslardan təbii ətraf mühiti qorumaqla və ondan səmərəli istifadə etməklə, təbii resursların hər bir vahidi hesabına maksimum nəticə əldə etməklə dayanıqlı inkişafa nail olunması respublikamızın gələcək inkişafı üçün müəyyən sosial-iqtisadi strategiyasını müəyyən edir. Bu baxımdan, dayanıqlı iqtisadi inkişaf milli iqtisadiyyatın elə inkişaf səviyyəsinə əsaslanır ki, onun nəticəsində cəmiyyətin mövcud tələbatının ödənilməsi zamanı gələcək nəsillərin durmadan artan tələbatının da daha yaxşı ödənilməsi qabiliyyətini azaltmasın.

Tədqiqatın məzmunu

Dayanıqlı iqtisadi inkişaf nəzəriyyəsi bir problem şəklində ilk dəfə olaraq XX əsrin II-yarısında irəli sürülmüşdür. Bu nəzəriyyənin yaranması və hazırlanmasına olan tələb və zərurət hər şeydən öncə cəmiyyətdə sosial-iqtisadi inkişafın, təbii-ətraf mühitin mühafizəsi, o cümlədən, təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə olunması və idarə edilməsinin tarazlaşdırılmış şəkildə aparılması zərurətindən yaranmışdır.

Bu problemin əhəmiyyətinin qiymətləndirilməsi ilə BMT, o cümlədən YUNESCO davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafa keçidi XXI əsrin əsas prioriteti kimi qeyd etmişdir.

Azərbaycan, dayanıqlı inkişaf proqramının qəbul edilməsi və həyata keçirilməsi ilə bağlı, BMT-nin Minilliyin Bəyannaməsinə qoşulmuşdur. Bu bəyannamə özündə yoxsulluğun və aclığın aradan qaldırılmasını, sağlamlıq və təhsilin vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasını, gender bərabərliyinin təmin olunmasını, yaxşı iş mühitinin və buna uyğun iqtisadi inkişafın təmin edilməsini, sülhün, ədalətin təmin edilməsinin, kütləvi qırğın silahlarının məhdudlaşdırılmasını və bütün bunlar üzrə ölkələrin məqsədlərinin çatması üçün qarşılıqlı əməkdaşlığını dəstəkləyən sənəddir.

Azərbaycan Minilliyin Bəyannaməsinə qoşularaq iqtisadiyyatını dayanıqlı iqtisadi inkişaf prinsipləri əsasında qurmağı qəbul etmişdir [1]. Bu baxımdan Azərbaycanda dayanıqlı iqtisadi inkişaf prinsipləri müəyyənləşdikdən sonra yoxsulluğun və işsizliyin azaldılması üçün “2003-2005-ci və 2008-2015-ci illərdə dövlət Proqramları”nın qəbul etmişdir.

Dövlət proqramında təbii ehtiyatların mövcud vəziyyəti və dayanıqlı inkişaf proqramının tələblərinə uyğun olaraq səmərəli şəkildə istifadə edilməsi, gələcək nəsillərə çatdırılması istiqamətində görüləcək işlər öz əksini tapmışdır [2].

25-27 sentyabr 2015-ci ildə BMT-yə üzv olan dövlətlərin iştirak etdiyi Dayanıqlı İnkişaf Sammitində 2016-2030-cu illər üçün təsdiqlənmiş Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərinə Azərbaycan da qoşulmuşdur. Dayanıqlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsini sürətləndirmək və prosesə nəzarət etmək məqsədilə “Azərbaycan Respublikasının Dayanıqlı İnkişaf üzrə Milli Əlaqələndirmə Şurasının yaradılması haqqında” AR Prezidentinin 2016-cı il 06 oktyabr tarixli fərman imzalamışdır. Dayanıqlı inkişaf üzrə Milli Əlaqələndirmə Şurasının başlıca vəzifəsi “Dünyamızın transformasiyası: 2030-cu ilədək dayanıqlı inkişaf sahəsində Gündəlik” sənədi ilə bağlı Azərbaycanın öhdəliyinə götürmüş olduğu məsələlərin icrasının əlaqələndirilməsidir. Dayanıqlı inkişaf üzrə Milli Əlaqələndirmə Şurası Azərbaycanın qəbul etdiyi inkişaf proqramı və planlarının, strateji sosial-iqtisadi hədəflərinin və həyata keçirilən ekoloji layihələrin Azərbaycan Respublikasının tərəfdaş çıxdığı dayanıqlı inkişaf ilə bağlı beynəlxalq sənədlərlə uzlaşmasına nəzarət etməlidir [3].

İqtisadi inkişafın dayanıqlığını təmin etmək üçün ona bir sıra istiqamətlərdən, o cümlədən sosial, iqtisadi və ətraf mühitlə-ekologiya ilə bağlı həm ayrı-ayrılıqda, həm də kompleks şəkildə yanaşaraq bu faktorların inkişafını tarazlaşdırılmış şəkildə həyata

keçirmək daha məqsədə uyğundur. Çünki bu amillər arasında qarşılıqlı əlaqə, tarazlıq pozularsa, nəzərdə tutulan iqtisadi, sosial və ətraf mühitlə bağlı olan istiqamətlərin bərabər səviyyədə inkişaf etməsini təmin etmək qeyri-mümkün olar. Bu amillərin hansının daha çox əhəmiyyət kəsb etməsi iqtisadçılar, sosioloqlar arasında mübahisə doğurur.

Belə ki, 1987-ci il Bruntland Komissiyasının bu istiqamətlərlə bağlı hesabatından sonra diskussiyalar nəticəsində iki fərqli yanaşma meydana çıxmışdır.

Birinci yanaşmaya görə iqtisadi amillər sosial amillərin, sosial amillər ekoloji amillərin nüvəsində qərar tutur. Bu yanaşmanı üç dairə kimi nəzərdən keçirsək, onda iqtisadi amillər dairənin mərkəzində, ekoloji mühitlə bağlı olan amillər dairənin kənarında, sosial amillər isə ortada mövqə tutmuş olacaqdır. Yanaşmada daha çox iqtisadi amillərin onu əhatə edən sosial amillərin, sosial amillərin isə ətraf-ekoloji mühitlə bağlı olan məsələlərin tərkib hissəsini təşkil etməsi ön plana çəkilir və bu yolla da hər üç istiqamətin birini digərindən ayırmadan əlaqəli olduğu göstərilir. Buradan ortaya çıxan nəticəyə görə iqtisadi və sosial amillər bir-biri ilə bağlı olsada, ekoloji mühitlə bağlı olan amillər ən ümumi xarakter daşdığı üçün digərlərindən asılı olmadan da öz mövcudluğunu davam etdirə bilər[4].

İkinci yanaşmaya görə isə dayanıqlı inkişafa bağlı olan üç amildən hansısa biri digərindən asılı deyildir və onların hər üçünün bir-biri ilə əlaqəli olub kəsişdiyi hissə dayanıqlı vəziyyətdədir. Bu anlayış “Üç sütun modeli” adlandırılır[5]. Bu model əsasında dayanıqlı inkişaf ilə bağlı dörd mühüm prinsip qəbul edilmişdir. Bu prinsiplərə ekoloji mühit, gələcək yönümlü olmaq, bərabərlik və iştirak prinsipləri daxildir. 1-ci prinsip insan fəaliyyətinin son nəticəsinin ekoloji mühitdə əks olunması və son nəticədə ekoloji balans təsiri ilə bağlı ortaya çıxan nəticələrlə bağlıdır. 2-ci prinsip isə iqtisadi resursların istifadəsində gələcək nəsillərin də bizimlə bərabər eyni dərəcədə pay sahibi olması və onların istifadəsi üçün resursların qorunması ilə bağlıdır. 3-cü prinsip resursların əldə olunmasında inkişaf fərqi, coğrafi yerləşməsindən asılı olmadan cəmiyyətlərin bərabər hüquqlara sahib olmasının gərəkliliyi ilə xarakterizə olunur. 4-cü prinsip isə dayanıqlı inkişaf ilə bağlı qəbul edilən qərar və qanunların tətbiqində xalqın iştirakını təmin etmək və bu tətbiqin gedişində cəmiyyətin şəffaf şəkildə müşahidəsini təmin etməyi nəzərdə tutur.

Dayanıqlığın iqtisadi baxımdan təmin olunmasına iqtisadi inkişaf sisteminin dayanıqlığının təmin olunması, məhsul və xidmətlərin dayanıqlığının təyin olunması şəklində istehsalın həyata keçirilməsi, xarici borcların idarə edilməsində dayanıqlığın təmin olunması, kənd təsərrüfatı və sənayenin inkişafına əngəl törədən strukturlardakı tarazlıq-balansın pozulmasının qarşısının alınması baxımından da yanaşmaq vacibdir. Klassik iqtisadi yanaşmaya görə dayanıqlı iqtisadi inkişaf dedikdə rifah həddinin maksimumlaşdırılmasını başa düşmək lazımdır.

Dayanıqlı inkişafın iqtisadi aspektlərini ümumiləşdirməklə aşağıdakı şəkildə qruplaşdırmaq olar:

1. Millətlər və nəsillər arasındakı ədalət və bərabərliyin stimullaşdırılması.
2. Bərabərliyin pozulduğu mübadilədən qaçırılması.
3. Bir qrupun və ya cəmiyyətin varlanmasının, digər qrup və cəmiyyətin kasıblaması hesabına olmaması.
4. Dayanıqlığın təmin edilməsi üçün resursların səmərəli və düzgün qiymətləndirilməsinin həyata keçirilməsi.
5. Dayanıqlıq baxımından etik olan prinsipləri nəzərə alan istehlak və investisiya siyasətinin tətbiq edilməsi.
6. Xərclər və faydaların bərabər bölgüsünün dəstəklənməsi.
7. Yerli səviyyədə iqtisadiyyatın dəstəklənməsi.

Dayanıqlığın təmin edilməsinə sosial yönümdən yanaşdıqda isə sosial olaraq davamlı sistemin olması, sosial imkanlarla təmin olunmada bərabərliyin təmin edilməsi, təhsil və səhiyyə imkanlarına bərabər çıxışın və gender bərabərliyinin təmin olunması, cəmiyyətin siyasi məsuliyyətini dərk etməsi və s. problemlər ortaya çıxır. Dayanıqlığın sosial baxımdan təmin edilməsi ilə bağlı olan hüquq sistemi, dini-əxlaqi yanaşmalar, adət-ənənələr kimi iqtisadiyyatla bağlı olmayan digər amilləri də əlavə etmək olar.

Dayanıqlı inkişafın təmin edilməsində təhsil amilinin inkişafı sosial dayanıqlıqda mühüm amil sayılan insan kapitalının səmərəli inkişafının təmin olunmasında önəmli rol oynayır.

Gender bərabərliyinin təmin olunması məsələsi cəmiyyətdə qadınların rolunun kişilərlə bərabərləşdirilməsi, bərabər şəkildə iş, sosial həyatda təmsil olunma və hüquqi bərabərlik kimi anlayışlarla xarakterizə olunur. İnkişaf etmiş ölkələrdə gender bərabərliyi göstəricisi adətən yüksək olur və qadınlar cəmiyyət həyatında kişilər qədər inkişaf edərək söz sahibi olurlar.

2017-ci ilin statistikasına görə gender bərabərliyində ilk üç pillədə İspaniya, Norveç və Finlandiya qərarlaşmışdır[6].

Bütün bunlarla yanaşı, insanların təhsil və səhiyyə imkanlarına bərabər çıxışının təmin olunması, gender bərabərliyinin olması kimi imkanlar birləşdiyində insan kapitalının səmərəli formalaşması sürətlənir. İnsan kapitalının keyfiyyətinin artması isə dayanıqlı inkişafı təmin etmək üçün tələb olunan digər sosial aspektləri aşağıdakı kimi ümumiləşdirməyə şərait yaradır:

1. İnsanların həyat keyfiyyətlərinin artırılmasına imkanların yaradılması.
2. Xalqlar arasında sosial ədalətin dəstəklənməsi.
3. Mədəni və sosial birliyin nəzərə alınması.
4. Özünə inam və azad iradənin gücləndirilməsi.
5. Cəmiyyətin təkmilləşdirilməsi və potensialın artması üçün imkanların yaradılması.

Sosial-iqtisadi amillərin səmərəliliyinin təmin olunması məsələsinə diqqət yetirmək ekoloji-ətraf mühitlə bağlı amilləri arxa plana keçirməklə edilməməlidir. Çünki ekoloji mühitlə bağlı olan amillər də iqtisadi və sosial məsələlərlə sıx əlaqədədir.

Belə ki, ekoloji mühitdə dayanıqlığın təmin olunması üçün zəruri olan resurslardan gələcək nəsillərin istifadə imkanlarını təmin etmək, ekoloji mühitin istismarı zamanı tarazlığın pozulmasının qarşısını almaq kimi amillər birbaşa insanların sosial həyatına, iqtisadi vəziyyətinə, sağlamlıq, düşüncə fəaliyyətini davam etdirə bilməsi kimi amillərlə birbaşa və dolatı yollarla güclü təsir göstərir.

Beləliklə, qısa şəkildə ümumiləşdirmə aparsaq, ekoloji-ətraf mühitlə bağlı olan amillərə aşağıdakıları aid etmək olar:

1. Yerdə canlılığın və növ müxtəlifliyinin qorunması.
2. Ekoloji-ətraf mühitə dəstək sistemlərinin qurulması
3. Bərpa oluna bilən resurslardan dayanıqlı istifadə imkanlarının təmin edilməsi
4. Bərpa oluna bilməyən resursların istismarının minimallaşdırılması
5. Ekoloji mühitə və bütün canlıların həyatına zərərli olan mühitin çirklənməsi amillərinin minimuma endirilməsi
6. Mədəni və tarixi irsin qorunması

Yuxarıda qeyd olunan bütün iqtisadi, sosial və ekoloji ətraf mühitlə bağlı olan amillərin bir-biri ilə qarşılıqlı şəkildə inkişaf etməsi üçün yerinə yetirəcək prinsiplərini ümumi şəkildə aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. İqtisadi dayanıqlığın təmin edilməsi üçün resursların səmərəli istifadə olunaraq istehsalın təşkil edilməsi ilə yanaşı, istehsal prosesi ekoloji mühitə minimum zərər vurmali,

sosial baxımdan yanaşdıqda, etik istehlak mədəniyyəti formalaşdırılmalıdır.

2. Dayanıqlı inkişaf anlayışı iqtisadi baxımdan əsas mənasını qorunması ilə yanaşı, sosial bərabərsizlik və ekoloji tarazlığın pozulması problemlərinin də həlli yollarını yaratmalıdır.

3. Təbii kapitalın qorunması dayanıqlı iqtisadi istehsal və nəsillərarası bərabərliyin təmin olunması üçün önəmlidir. Bazar mexanizmləri ilə tənzimlənən iqtisadiyyat təbii kapitalın qorunmasına meyilli olmadığı üçün sosial amillərin müdaxiləsi ilə tarazlıq qorunmalıdır.

4. Ekoloji perspektivdən baxıldığında əhalinin istismarçı istehlakı və məcmu resurs tələblərinin hər ikisi məhdudlaşdırılmalı və ekosistemin tamlığı qorunmalıdır.

5. Sosial bərabərlik, səhiyə və təhsil tələblərinin qarşılınması və siyasi məsuliyyətlərinin dərk edilməsi iqtisadi və ekoloji mühitlə bağlı olan amillərlə sıx əlaqəlidir və sistemin dayanıqlı bütövlüyü təmin edilməlidir.

Beləliklə, dayanıqlı inkişafın bütün istiqamətlərinin tarazlı şəkildə həyata keçirilməsi resursların istismarçı şəkildə istehlak olunmasının qarşısını alacaq və orta səviyyəli dayanıqlı hədd gözlənilmiş olacaq, eyni zamanda üç istiqamətin nəzərə alınması dayanıqlı iqtisadi inkişafı təmin etmiş olacaqdır.

Aparılan tədqiqat nəticəsində qeyd edə bilərik ki, dayanıqlı iqtisadi inkişafı təmin edən əsas ənənəvi amillər: əmək, təbii resurslar və kapital olmaqla yanaşı, müasir qloballaşma, yeni amilləri: elm, bilik, informasiya, yeni texnika və innovativ texnologiyaları, yeni idarəetmə amillərini ön plana çıxartmışdır.

Hər bir dövlətin apardığı iqtisadi siyasətin əsas məqsədi ölkə əhalisinin maddi və mənəvi rifahını yüksəltməkdən ibarətdir. Buna nail olmağın yolu isə iqtisadi artımdan keçir. Təbii ki, iqtisadi artıma nail olmağın yolları və vasitələri çox və genişdir. Ona görə də iqtisadi artım mənbələrinin müəyyən edilməsi və modelləşdirilməsi ilə bağlı tədqiqatlar aparılır, dövlətin iqtisadi artım siyasəti formalaşdırılır, davamlı inkişafın sosial-iqtisadi istiqamətlərinin iqtisadi artıma təsiri müəyyən edilir.

Qloballaşan dünyada əhali ehtiyaclarının günü-gündən davamlı olaraq artması, ənənəvi mənbələrin-qaynaqların getdikcə tükənməsi, demoqrafik proseslərin, o cümlədən, əhalinin sayının durmadan artması iki mühüm problemin həllini tələb edir: iqtisadi artım və iqtisadi səmərəlilik.

İqtisadi artım dayanıqlı iqtisadi inkişafın nəticəsi olaraq bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan iki göstərici ilə müəyyən edilir.

Müəyyən dövr ərzində birincisi, real ümummillə və ya xalis milli məhsulun artması hesabına; ikincisi-bir nəfərə düşən real ümummillə və ya xalis milli məhsulun artması hesabına.

Bu göstəricilərdən hər hansı birindən istifadə olunması nəzərdən keçirilən sosial-iqtisadi hadisənin xarakterindən asılıdır. Belə ki, ölkənin hərbi-siyasi potensialı problemi diqqət mərkəzində olduqda birinci göstəricidən, ayrı-ayrı regionlarda və ölkələrdə əhalinin həyat səviyyəsi müqayisə olunduqda isə ikinci göstəricidən istifadə etmək daha məqsədəuyğundur. Məsələn, Hindistanın ümummillə məhsulu İsveçrənin ümummillə məhsulundan çox olmasına baxmayaraq, əhalinin həyat səviyyəsinə görə Hindistan İsveçrədən dəfələrlə geri qalır.

İqtisadi artım hər bir ölkənin iqtisadi inkişafının səviyyəsini ifadə edir. Ona görə də hər bir ölkə dayanıqlı iqtisadi inkişafı təmin etmək üçün iqtisadi artım göstəricilərinin yüksəlməsində maraqlıdır və çalışır ki, onun müsbət dinamikasına nail olsun.

İqtisadi artım ölkədə aparılan iqtisadi siyasətin məqsədini ifadə edir. Oudur ki, iqtisadi artıma sosial həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi vasitəsi kimi də baxmaq olar və onu adam

başına düşən ÜDM artımı, ümumi milli gəlirin (ÜMG) və milli sərəncamda qalan gəlirin (MSQG) artım göstəriciləri kimi də istifadə etmək olar.

ÜDM iqtisadiyyatın inkişaf səviyyəsini xarakterizə edən makroiqtisadi göstəricilərdən biri kimi ölkə ərazisində istehsal edilən məhsulların və xidmətlərin dəyərini özündə əks etdirir və iqtisadi artımı öz dinamikası ilə xarakterizə edir. İqtisadi artım nə qədər yüksək olarsa, əhalinin həyat səviyyəsi yüksək olar və əhalinin artmaqda olan tələbatı da bir o qədər tam ödənilir[7].

İqtisadi artım bir qayda olaraq faizlə ifadə olunan illik artım sürəti ilə ölçülür. Bütün bunları ümumiləşdirsək makroiqtisadi səviyədə iqtisadi artım göstəricilərinə aşağıdakıları aid etmək olar:

1. ÜMM-in və ya Milli gəlirin (MG) artması;
2. Bir nəfərə düşən ÜMM və Milli gəlirin (MG) artması;
3. Bütövlükdə sahələr üzrə və bir nəfərə düşən sənaye məhsulları istehsalının artım sürəti.

İqtisadi artımla bağlı qarşıya çıxan problemlərdən biri və əsası iqtisadi artım amillərinin müəyən edilməsi və onların təhlilidir.

İqtisadi artım amilləri dedikdə istehsal və xidmət sahələrinin inkişaf həcmi artıran iqtisadi və texnoloji proseslər nəzərdə tutulur. İqtisadi artım amilləri mahiyyətinə görə birbaşa və dolaylı, ekstensiv və intensiv, iqtisadi və qeyri-iqtisadi, idarəolunan və idarəolunmayan, daxili və xarici, ölçülə bilən və ölçülə bilməyən və s. qruplara bölünür.

Funksional baxımdan iqtisadi artım amillərini təklif, tələb və bölgü amillərinə bölmək olar. Təklif amilləri istehsalın həcmi xarakterizə edərsə, tələb amilləri onun keyfiyyət göstəricisi sayılır. Başqa sözlə desək, birinci qrup amillər istehsalın genişləndirilməsinin əsasını təşkil edərsə, ikinci qrup amillər onun səmərəliliyini göstərir.

İqtisadi artım amillərinin bir qismi əməklə bir qismi kapitalla, digər qismi isə texniki tərəqqi ilə bağlıdır. Bu amillərin hər birinin təsir dərəcəsi müxtəlif dövrlərdə müxtəlif olmuş və dövlətin apardığı iqtisadi siyasətdən asılı olmuşdur.

Əsas məsələ isə iqtisadi artımı formalaşdıran amillərdən necə və nə cür istifadə edilməsidir.

İqtisadi artım amilləri içərisində təbii resursların varlığı və bol olması əsas şərtlərdən biridir. Ölkə nə qədər təbii resurslarla zəngin olarsa onun davamlı, iqtisadi inkişafı üçün də bir o qədər imkan yaranmış olur. Təbii resurslar dedikdə münbit torpaqlar, yeraltı sərvətlər, şirin su ehtiyatları, meşələr, balıqçılıq və s. başa düşülür. Ümumiyyətlə hər bir ölkənin inkişafının maddi bazasını aşağıdakı şərtlər təşkil edir[8].

1. Statistik rəqabət üstünlükləri (ölkədə mövcud resursların mövcudluğu);

2. Dinamik rəqabət üstünlükləri (inkişaf etmiş infrastrukturun mövcudluğu, istehsal olunan məhsul və xidmətlərin dünya standartlarına uyğunluğu və rəqabət qabiliyyətli olması).

Odur ki, təbii resurslar ölkənin inkişafında dünya bazarına çıxması və rəqabətə qoşulmasında vacib şərtlərdən biri hesab edilir.

İstehsalı müasir innovativ texnologiyalar əsasında qura bilməyən ölkələr köhnəlmiş texnologiyadan istifadə etmək məcburiyyətində qalır. Belə ölkələr inkişaf etmiş ölkələrlə rəqabət apara bilmir və iqtisadi inkişafı dayanıqlı edə bilmədiyindən bunu, təbii resurslar hesabına təmin etməyə çalışır. Burada əsas cəhət hər bir ölkənin öz təbii resurslarından düzgün və səmərəli istifadə etməsi və onu insan kapitalına yönəldə bilməsidir. Bu, Azərbaycan Respublikasının apardığı neft strategiyasından daha aydın bəllidir. Ölkədə yeni yolların çəkilişi, nəqliyat infrastrukturunun yaradılması, melorasiya işlərinin aparılması, səhiyə sistemində aparılan islahatlar, təhsilin Avropa “Boloniya sisteminə”

keçilməsi, idman və turizm bazarlarının yaradılması, rabitə sisteminin inkişafı və s. Neftdən gələn gəlirdən digər iqtisadi sahələrin inkişaf etdirilməsi məqsədi ilə səmərəli istifadə edilməsi bu siyasətin doğru və düzgün olduğunu bir daha sübut edir. Müstəqilliyimizin bərpası ölkə qarşısında iki vəzifəni müəyyənləşdirmişdir: ölkə iqtisadiyyatının sabit vəziyyətə gətirilməsi; iqtisadiyyatda dayanıqlı iqtisadi artımın əldə edilməsini təmin edən şərtlərin formalaşdırılması.

Nəticə

Dayanıqlı iqtisadi artımın əldə edilməsi istiqaməti dedikdə, sənayeləşmə siyasətinin yeni istehsal sahələrinin inkişafına marağı artırmaq məqsədilə dövlətin iqtisadiyyatın sahə strukturuna təsiri başa düşülür. Müstəqilliyimizin ilk illərində ölkə iqtisadiyyatında baş verən iqtisadi yüksəlişi iqtisadi artım kimi qəbul etmək olmazdı. Lakin dayanıqlı iqtisadi artım formalaşana qədər bu aparılanlar düzgün iqtisadi siyasətin əsasını təşkil etmişdir. 2007-ci ildən başlayaraq ölkəmiz yeni inkişaf mərhələsinə daxil oldu. Bu vaxtında və düzgün müəyən edilmiş iqtisadi siyasət idi. Çünki, ölkə prezidenti İlham Əliyevin dediyi kimi “modernləşmə siyasətinin xarakterik xüsusiyyətini ölkənin uzunmüddətli iqtisadi inkişafının təmin edilməsi bilik iqtisadiyyatının formalaşdırılması, elmtutumlu texnologiyaların tətbiqinin sürətləndirilməsi, innovasiya fəallığının yüksəldilməsi yolu ilə rəqabət qabiliyyətli məhsulların istehsalının stimullaşdırılması təşkil edir[9].

İqtisadi artımı dayanıqlı edən amillərdən biri iqtisadi inkişafın əldə edilməsi prosesində dövlətin iştirakı, onun yürütdüyü iqtisadi siyasət və apardığı iqtisadi islahatlardır.

Ölkə prezidenti İlham Əliyevin dediyi kimi, ölkəmizin qarşısında duran başlıca vəzifə iqtisadiyyatın bundan sonrada sürətli inkişaf etdirilməsi, siyasi islahatların keçirilməsi, ölkənin modernləşdirilməsidir. Bizim əsas məqsədimiz güclü, dayanıqlı, uzunmüddətli iqtisadi inkişafı təmin etmək, insanların halını yaxşılaşdırmaq, Azərbaycanda sosial məsələlərin həlli üçün bütün tədbirləri görməkdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. A.Ş.Şəkəraliyev. Dövlətin iqtisadi siyasəti: Dayanıqlı və davamlı inkişafın təntənəsi. Bakı: “İqtisad Universiteti”, 2011, 542 s.
2. Rudiqer Dornbus, Stelni Fişer, Riçard Stars. “Makroiqtisadiyyat”, Bakı, 2015., s.52-57.
3. Аббасов А.М., Кулиев. Экономика в условиях неопределенности. Баку., 2002.
4. Стиглиц Дж. Куда ведут реформы? Вопросы экономики, 1999, №7.
5. Абалкин Л.И. Логика экономического роста. М.ИЭФАН, 2002. с.47.
6. Rydin Y.(2003a). In Pursuit of Sustainable Development-Rethinking the Planning System, London: Royal Institute of Chartered Surveyors Foundation.
7. During A. How much is enough? (New York: W.W.Norton and Company, 1992).The Consumer Society and the future of Earth. Worldwatch Environmental Alert Series.
8. <http://www.az.undp.org/content/Azerbaijan/az/home/library/mdg/2013 MDG Report.htm/>
9. <http://www.eco.gov.az/az/370-azerbaycan-respublikasında-ekoloji-cehetden-dayanıqlı-sosial-iqtisadi-inkişafa-dair-milli-proqram>

Фахрад Мохбалиев

**СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ
В ОБЕСПЕЧЕНИИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА**

Резюме

В статье определена роль экономического роста и устойчивого развития в развитии национальной экономики.

Одновременно отмечены пути достижения экономического роста, воздействие социально-экономических аспектов устойчивого развития на экономический рост вследствие политики государства экономического роста, а также их взаимодействие.

В ходе исследования использовался метод экономико-статистического анализа.

Цель - выявить роль социально-экономических факторов устойчивого развития в экономическом росте национальной экономики.

Методология - В ходе исследования использовался метод экономико-статистического анализа.

Результат - Объясняет пути достижения экономического роста в рыночной экономике. В результате проводимой государством политики экономического роста определено влияние социально-экономических тенденций устойчивого развития на экономический рост и взаимодействие друг с другом.

Ключевые слова: экономический рост, устойчивое развитие, экономические аспекты, социальные, экономические, экологические факторы, ВВП, национальный доход (НД).

Fahrad Mohbaliyev

**SOCIO-ECONOMIC FACTORS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN ECONOMIC
GROWTH PROVISION**

Summary

The article identifies the role of economic growth and sustainable development in the development of the national economy.

At the same time, the ways to achieve economic growth, as well as the economic growth policy of the state, highlight the impact of socio-economic factors of sustainable development on the economic growth and interrelations.

During the research, the method of economic-statistical analysis was used.

Purpose - The goal is to identify the role of socio-economic aspects of sustainable development in the economic growth of the national economy.

Methodology - The study used the method of economic and statistical analysis.

Findings - Explains ways to achieve economic growth in a market economy. As a result of the state policy of economic growth, the influence of socio-economic trends of sustainable development on economic growth and interaction with each other has been determined.

Keywords: economic growth, sustainable development, economic aspects, social, economic, environmental factors, GDP, national income